

к.геогр.н. Арсененко І.А., к.геогр.н. Донченко Л.М., к.геогр.н. Донець І.А.
Україна, м. Мелітополь, Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАПОРІЗЬКОМУ РЕГІОНІ

Natural tourism resources as an important factor development of tourism in the Zaporizhzhya region

The optimization of tourism development is closely linked with the identification of natural resources and opportunities in the Zaporizhzhya region. Natural tourism resources contribute to the development of various types and types of tourism activities.

The study under the natural tourism resources refers to such natural features of the territory, the individual components of the natural environment and their material components, which are characterized by favorable qualitative and quantitative parameters for tourism activities and serve or have all the prerequisites for being the material basis for the organization of recreation, tourism, excursions, treatment and rehabilitation of people (landscape, aqua complexes, nature protection territories, medical mud and mineral waters, ecological condition).

Natural features of the territory of the Zaporizhzhya region are natural tourist resources are climate, balneological, mud, biological resources contribute to the development of tourism activities and others are relief, landscape monotony, drinking water shortage, low attraction factor.

Therefore, it is important to rational use of natural resources in the process of socio-economic development of the region of research, investment attractiveness, restoration of cultural heritage and, first of all, economic development of these resources in the future.

Keywords: tourism, tourist resourist, medical mud, mineral water, ecological status, natural resources.

Вступ. У статті 7 Закону України «Про туризм», проголошено, що одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки й культури є туризм. Розвиток туризму є важливим чинником підвищення добробуту та якості життя населення [6]. Особливо актуальним це питання постають для індустріальних регіонів України, до яких відноситься і Запорізький. Його економічному розвитку сприятиме зростання кількості підприємств задіяних у туристичному обслуговуванні, що надасть можливість поповнити дохідну частину місцевих бюджетів і створити додаткові робочі місця. Важливими чинниками, які впливають на розвиток туризму є природні, культурно-історичні і соціально-економічні ресурси регіону.

Розробка науково-методологічних засад, реалізація їх на практиці, створення оптимальних умов для організації туристичної діяльності у регіоні сприятиме ефективному використанню всього туристичного потенціалу території, зниженню надмірного навантаження на ландшафти традиційних туристичних місцевостей, задоволенню регіональних і локальних інтересів.

Результати досліджень. З оптимізацією розвитку туризму тісно пов'язане виявлення природних ресурсів і можливостей Запорізького регіону.

Природні туристичні ресурси сприяють розвитку різноманітних типів і видів туристичної діяльності. М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич виділяють серед природних туристичних ресурсів як ті, що можуть сприйматися зором, наприклад, пейзажі, мальовничі ландшафти, захід чи схід сонця тощо, так і ті, які використовуються без їх прямого споживання, наприклад, лісові, гірські масиви, узбережжя морів тощо, і які безпосередньо використовуються в туристичній діяльності, наприклад, мінеральні води і лікувальні грязі [Мальська М.П., 2008, с. 322].

У нашому дослідженні під природними туристичними ресурсами розуміються такі природні особливості території, окремі компоненти природного середовища та їх речовинні складники, які характеризуються сприятливими для туристичної діяльності якісними та кількісними параметрами й слугують або мають усі передумови для того, щоб бути матеріальною основою для організації відпочинку, туризму, екскурсій, лікування й

оздоровлення людей (ландшафтні, аквально-комплексні, природоохоронні території, лікувальні грязі та мінеральні води, екологічний стан тощо).

Оцінюючи природні туристичні ресурси Запорізького краю, слід зазначити, що в його межах організації туристичної діяльності сприяють рельєф, пляжні ресурси узбережжя Азовського моря, кліматичні, бальнеологічні, грязьові, гідрологічні, ландшафтні ресурси, рослинний і тваринний світ [1].

Рельєф – природний чинник, що має для туристичної діяльності в основному опосередковане значення, оскільки впливає на кліматичні умови території, ґрунтові води, річки та формування ландшафтів. Проте цей чинник може і безпосередньо сприяти розвитку туристичної діяльності, наприклад, рівнинність території Запорізького регіону сприяє розвитку пішохідного туризму; а унікальність форм рельєфу, таких як рештки кристалічних порід у вигляді г. Бельмак-Могила, яка є найвищою точкою Запорізької області й підноситься над рівнем моря на 327 м, Могили: Кам'яна, Салтичія, Корсак та ін. слугують об'єктами екскурсійних програм.

Загалом же для розвитку туристичної діяльності у Запорізькому регіоні характер поверхні можна вважати суперечливим. З одного боку, територія поблизу Азовського моря, приваблює туристів і екскурсантів своїми акумулятивними формами рельєфу, гарними морськими пляжами, глибоко врізаними піщаними косами, які мають велику кількість мілководних заток, що добре прогриваються сонцем (наприклад, Федотова коса з о. Бірючим, Пересип, Обитічна та Бердянські коси); лиманами (Молочний, Утлюцький) з лікувальними грязями, які сприяють розвитку курортів (Кирилівка, Бердянськ і Приморськ).

Глибоко в Азовське море вдаються коси Федотова, Бердянська й Обитічна, на яких розташовані туристично-рекреаційні підприємства. Акумулятивні береги цих кіс сформувалися в результаті діяльності потоків берегових наносів рік, морських течій і відносяться до різних поворотів берега. Коси розташовані навпроти гирлових частин рік, Берди, Обитічної і Молочної, що впадають у Азовське море. Вони утворені піщаними наносами і черепашником.

Корінна частина кіс має трикутні контури з випуклими східними й увігнутими західними берегами, що являють собою пляжі загальною площею 2208,4 тис. м² [Сорокіна Н.С., 1995, с. 84-86]. Уздовж східного узбережжя тягнуться відділені від моря піщаними наносами лагуни з муло-піщаним дном і покладами лікувальних грязей. Між лагунами і пляжами виділяються піщано-черепашкові берегові вали, що утворилися від переміщення великих мас черепашнику і піску під час штормів і прибою. Ширина валів 500-1000 метрів, схили звернені до моря, круті. На західному узбережжі кіс берегові вали майже не помітні або зовсім відсутні, оскільки ділянки захищені від сильних хвиль. Біля основи кіс поширений рівнинний своєрідний пагорбо-дюнный рельєф, найчіткіше виражений біля корінної частини Бердянської, Обитічної кіс, Пересипу і Молочного лиману.

Коса Федотова відокремлює Азовське море від Утлюцького лиману. Її довжина 23 км (без урахування о. Бірючий), Запорізькому Приазов'ю належить 18,0 км (інша частина належить Херсонській області), ширина - 0,2-0,5 км, висота - 0,3-2,5 м. В минулому вона розпадалася на низку окремих островів, а зараз під час штормів розривається тимчасовими протоками. По косі на відстані 6,2 км від материка розташоване суглинисте утворення, де знаходиться с. Степок. Розміри цього утворення становлять 2,6 на 1,6 км, а висота 1,6-6,6 м над рівнем моря, береги всіх сторін обривисті, місцями можуть розмиватись хвилями Азовського моря й Утлюцького лиману. туристично-оздоровчі заклади розташовані суцільною смугою в прибережній смузі коси до с. Степок.

Коса Пересип простягнулася від східного краю Кирилівського півострова на північний схід. Ширина коси - 0,2-0,9 км, її висота досягає 2,5 м. Ділянка від півострова Кирилівка до переміни суцільною смугою зайнята функціонуючими базами відпочинку та базами, які ще будуються. Далі від переміни пролягає вільна від забудов територія.

Коса Обитічна має довжину 23 км, її південно-західна частина більш піднята і характеризується пересіченим рельєфом, де поряд із піщаними пагорбами і дюнами

(«кучугурами») багато видовжених низин – «улоговин видування». Кучугури нерухомі, самозакріплені рослинністю. У материковій частині переважають озера і лимани, поділені вузькими пересипами, а крайня частина має два виступи, які вузькою смугою заходять на 2-3 км у відкрите море. Це молоде утворення в основному з піщано-черепашкових відкладень, місцями в них переважає черепашник. У зв'язку з тим, що коса є заповідником державного значення, на ній немає туристично-рекреаційних закладів, але є можливість для організації туристичної діяльності, а саме заняттям пізнавальним, екологічним туризмом (огляд пейзажів, ознайомлення з флорою та фауною); зайняття спортивним туризмом; прогулянок-пікніковий відпочинок.

Бердянська коса має довжину 20 км і ширину в прибережній частині біля 5 км. Уздовж східного краю тягнеться низка озер і лагун, відгороджених прибережним валом. Майже на всьому протязі коса використовується як зона відпочинку і відрізняється від інших кіс великою господарською освоєністю. 81,3% туристично-рекреаційних закладів курорту Бердянська знаходяться в межах коси, у тому числі на її початку 53,0% (переважно санаторно-курортні заклади) і на самій косі 28,3% (заклади відпочинку).

З іншого боку, одноманітний рівнинний рельєф, відсутність пейзажного різноманіття, специфіка форм рельєфу, що пов'язана з акумулятивно-абразійною діяльністю моря (наявність гравітаційних форм рельєфу: зсувів, обвалів, осипів, еолових форм рельєфу: дюнних і кучугурних пісків), стримують розвиток туристичної діяльності, знижують атрактивність і пейзажне різноманіття території і спричиняють певні технічні труднощі при спорудженні різних об'єктів. Не сприяє розвитку туристичної діяльності також відсутність єдиного реального кадастру земель рекреаційного призначення.

Особливим ресурсом для організації туристичної діяльності є тепле, мілководне Азовське море, акваторія якого використовується не лише з лікувальною та оздоровчою метою, але і для проведення морських екскурсій, здійснення підводного туризму, рибної ловлі тощо.

Пляжні ресурси Запорізького регіону є найсприятливішим чинником як для розвитку туризму у цілому, так і для розвитку екскурсійної діяльності. Це зумовлено не тільки популярністю купально-пляжного відпочинку, але й більш ефективним використанням земель порівняно з іншими формами природокористування. Узбережжя Азовського моря представлене піщаними і піщано-черепашковими пляжами. Прибережна смуга моря мілководна, з рівним дном, що злегка знижується, з характерним чергуванням мілин («узвалів»), які не змиваються навіть у шторми, коли сила вітру сягає 12 балів. Це пояснюється діяльністю річок Берди та Обитічної, які нещодавно ще були бурхливими й багатоводними, а також морськими течіями, що нанесли міцний «будівельний матеріал» для кіс – крупнокварцевий пісок і гравій з Азово-Подільської гравійно-гнейсової гряди, бити морську черепашку та іл.

Загальна довжина пляжів становить 338 км, з яких лише 208 км можуть бути залучені до туристичної діяльності без відповідної інженерної підготовки. Найцінніша частина пляжів зосереджена уздовж зовнішніх (східних) берегових кіс, які глибоко врізаються в море.

Освоєння пляжів Запорізького регіону обмежене через відсутність достатніх запасів питної води.

Клімат у Запорізькому регіоні є важливим чинником утворення ландшафтів, він впливає на формування рельєфу. Від кліматичних особливостей залежить сезонне використання в туристичній діяльності цілого ряду об'єктів (природних, історичних), а від світлового дня – режим роботи природничо-наукових музеїв, розташованих просто неба. Комфортність клімату визначає зони розміщення туристичних і екскурсійних об'єктів, а також найбільш сприятливі місця для відвідування.

Природно-кліматичні чинники впливають на сезонну нерівномірність формування попиту. Сезонність у туристичній практиці спричиняє ряд специфічних проблем серед яких головними є економічні.

Проблема сезонності в туристичній практиці може розглядатися в різних напрямках – вивчення впливу природно-кліматичних умов на економічні параметри туристичних потоків; економічна залежність діяльності туристичних підприємств від сезонних коливань попиту і пропозиції; роль реклами в згладжуванні сезонної нерівномірності попиту; методи визначення амплітуди сезонних коливань, досліджень трудових ресурсів і так далі.

Запорізький регіон належить до територій зі сприятливими кліматичними умовами для розвитку туризму. Він розташований у сухостеповій зоні з помірно-континентальним кліматом, який характеризується спекотним і сухим літом і нехолодною зимою; середня тривалість безморозного періоду становить понад 200 днів, інтенсивність сонячної радіації сягає 125 ккал/см². Середня річна температура повітря коливається від +7,2°C до +10,3°C, а середньомісячна температура липня – від +22,5°C до +23,7°C. Останнім часом ця температура досягає +30°C та вище.

Весна розпочинається рано (перша декада березня). У квітні температура повітря становить +15°C, а іноді і +25°C. У весняний період переважає помірно-волога погода, імовірність похмурої і дощової погоди становить 8%, тобто приблизно 3 дні на місяць.

Літній період характеризується переважним повторенням сонячної погоди (80%). У травні температура води в прибережній частині сягає +17...+20°C. У липні-серпні температура води перевищує +23...+25°C, море спокійне, хвилювання менш 2-3 балів. Купальний сезон триває з кінця травня до жовтня.

Переважно сонячна погода майже впродовж усього теплого періоду, й тепле море з чудовими пляжами та зручними для купання прибережними обмілинами (7% від площі акваторії моря) створюють сприятливі умови для організації аеротерапії (лікування повітряними ваннами), геліотерапії (лікування сонячними ваннами) і таласотерапії (лікування морськими ваннами), а також підводного туризму та екскурсій акваторіями Азовського моря.

Загальні метеорологічні умови сприяють іонізації повітря. На березі при розбризкуванні води (особливо під час прибою) повітря насичується іонами. Завдяки бризовій циркуляції, у повітрі крім, аероіонів міститься велика кількість озону (у 2-3 рази більше ніж у повітрі материка). У морському повітрі також значний вміст мікроорганізмів, що є дуже важливим для організації лікування захворювань органів дихання нетуберкульозного характеру, кровоносної та серцево-судинної систем.

Кліматичні умови південної частини регіону сприятливі для організації туризму та відпочинку впродовж 5 місяців, а для курортного лікування та екскурсій – протягом року. За кліматичними умовами територія Азовського узбережжя Запорізького регіону близька до умов Одеського узбережжя й Південного берегу Криму й вкрай сприятлива для організації кліматичних курортів і туристичної діяльності.

На території Запорізького регіону є значні запаси мінеральних вод і лікувальних грязей (пелюїдів) сульфідно-ілового типу, що сприяє розвитку лікувального (курортного і санаторного) туризму.

За своїми бальнеологічними властивостями мінеральні води регіону поділяються на води без специфічних компонентів і води зі специфічними компонентами [Сорокіна Н.С., 1993, с. 46-48].

За характером поширення і властивостями мінеральних вод у межах регіону виділяють 2 бальнеологічні райони:

1. Східний (Преслав, Азов, Приморськ, Бердянськ, Новопетрівка, Старопетрівка, коси – Обитічна і Бердянська), для якого характерні хлоридні, різні за мінералізацією і величиною Рн, води зі специфічними компонентами: сульфідні, бромні, йодо-бромні, залістисті, бромно-залістисті миш'яковисті води. Їх родовища розташовані уздовж узбережжя. У південних частинах Бердянської й Обитічної кіс і в с. Новопетрівці є розсолні та йодо-бромні води.

У районі с. Ботієво і с. Приморський Посад Приазовського району наявні родовища вуглекисло-гідрокарбонатних натрієвих вод середньої мінералізації з високим вмістом

вуглекислоти (від 600 до 2000 мл.). Вони застосовуються при захворюваннях органів кровообігу, нервової системи, опорно-рухового апарату.

У лікувальній практиці курорту «Бердянськ» використовуються мінеральні джерела 3-х типів: високомінералізовані з мінералізацією 13-15 г/л; ропні – 40-60 г/л; малої мінералізації 3-5 г/л для лікувального пиття. Зовнішнє застосування має хлоридно-натрієва вода, яка містить такі компоненти, як бром і йод. За впливом на організм хворого, дія цих вод порівнюється з дією кисневих ванн. Запаси цих вод становлять 2376 м³/добу.

У с. Новопетрівці видобувають ропні йодо-бромні води, які застосовуються для лікування опорно-рухового апарату, серцево-судинної і нервової систем.

У районі смт. Кирилівка поруч зі свердловинами відкриті мінеральні сірководневі (сульфідні) води з високим вмістом сірководню, придатні тільки для санаторно-курортного лікування в санаторії „Кирилівка”; терапевтичний ефект від використання цих вод досягається при лікуванні захворювань опорно-рухового апарату, центральної і периферичної нервової системи, шкіри, гінекологічних захворювань.

У межах Мелітопольського району є ряд свердловин, які дають високоякісну мінерально-столову (сульфатно-хлоридно-гідрокарбонатно-натрієву) воду – «Мирненську», що залягає в бучацькому горизонті, на глибині більш ніж 300 м. Вода характеризується наявністю біологічно активних мікроелементів і значною лужністю. Її було рекомендовано до терапевтичного застосування Одеським інститутом курортології та реабілітації при хронічних захворюваннях шлунка, пов'язаних з підвищеною кислотністю. На підставі цієї рекомендації з 1956 року налагоджено промисловий розлив мінеральної води.

2. Західний бальнеологічний район – це узбережжя Утлюцького, Молочного лиманів і гирлових частин рік Домузгла, Корсак, Лозоватка. Тут поширені хлоридні мало- і середньомінералізовані нейтральні і слабколужні води, трапляються також слабкосулфідні й гідрокарбонатні.

Однак широкого застосування в лікувальній практиці вони не одержали, що пов'язано з особливостями освоєння регіону (ці території розташовані в «резервних» зонах туристичного освоєння).

Потенційний ресурс мінеральних вод становить 5492 м³/добу. Загальний водовідбір для зовнішнього застосування – 600 м³/добу. Промисловий розлив мінеральних лікувальних підземних вод в районі не здійснюється.

Потенційний ресурс лікувальних грязей становить 5371,03 тис. м³. Лікувальні грязі експлуатуються на двох ділянках, а третя є перспективною:

1. Родовище «Озеро Велике» розташоване на Бердянській косі в межах курорту «Бердянськ», в санаторіях якого грязі використовуються з лікувальною метою. Середньорічний видобуток становить 63,4 м³, запаси лікувальних грязей не затверджені.

2. Родовище «Кирилівське» розташоване в гирлі річки Ташенак, яка впадає в Молочний лиман. Запаси затверджені в кількості 41,8 тис. м³ і розраховані на 50 років використання. Середньорічний видобуток становить 99 м³. Грязі використовуються з лікувальною метою санаторієм «Кирилівка».

3. Родовище в районі м. Приморськ. Розвідані і затверджені запаси лікувальних грязей Великого і Молочного лиманів у кількості 250,6 тис. м³, що дає можливість прогнозувати перспективний розвиток курорту «Приморськ».

Окрім бальнеологічних ресурсів (мінеральних вод), до складу гідроресурсів також належить Азовське море, р. Дніпро та інші річки, підземні води, озера, ставки, канали, водосховища тощо. Значна частина гідроресурсів використовується у туристичній практиці, окрім того у зв'язку високим ступенем атрактивності вони слугують об'єктами показу, і об'єктами відвідування у екскурсійній діяльності та подорожах. На території Запорізької області розташовані 4 лимани: Білозерський, Утлюцький, Тубальський та Молочний, загальна площа водного дзеркала яких становить 655,5 км² [8].

За гідрологічним районуванням України територія Запорізького краю входить до Причорноморської області надзвичайно низької водності. Вона поділена на два водозабірних басейни: басейн річки Дніпра і басейн Азовського моря.

Басейн р. Дніпра (третьої за розміром річки в Європі), до якого входять Каховське й Дніпровське водосховища, три середні річки (Молочна, Конка, Гайчур) і 133 малих і середніх річок з 28 водосховищами та 1235 ставками, охоплює північно-західну частину регіону.

Басейн Азовського моря омиває південно-західну частину Приазовського взгір'я і східну частину Причорноморської низовини; практично всі відтоки басейну належаться до малих. Найбільші серед них – річки Молочна, Берда, Обитічна та Великий Утлюк.

Тут розташовані десятки озер здебільшого лиманного (Молочний, Тубальський) і лагунного (Лікувальне, Солоне, Червоне, Мале тощо)

Середній багаторічний об'єм поверхневого стоку, що формується на території області, сягає $0,5 \text{ км}^3/\text{рік}$, стік р. Дніпро – $53,0 \text{ км}^3/\text{рік}$ [7, 8].

Експлуатаційні запаси прісних підземних вод, придатних для питного водопостачання, по 12 розвіданих родовищах становлять $109,3 \text{ млн. м}^3/\text{рік}$ (299,5 тис. $\text{м}^3/\text{добу}$) [7, 8].

Водозабезпеченість області досить висока і в перерахунку на 1 особу становить 29,6 тис. м^3 на рік в основному за рахунок стоку р. Дніпро, водозабезпеченість підземними водами складає усього 0,061 тис. м^3 на рік, водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком – 0,30 тис. м^3 на рік [7, 8].

Незважаючи, на достатні запаси поверхневих та підземних вод, водні ресурси розподілені в межах території області вкрай нерівномірно.

По північно-західній окраїні області протікає головна водна артерія – ріка Дніпро. Загальна довжина р. Дніпро в межах області складає 167,5 км.

Річка Дніпро є головним джерелом питного водопостачання міст Запоріжжя, Бердянськ, Вільнянськ, населених пунктів Вільнянського, Запорізького та Новомиkolaївського районів та ряду населених пунктів південних районів області. Крім того, з р. Дніпро здійснюється забір води для забезпечення виробничих потреб великих промислових підприємств, зокрема ВАТ «Запоріжсталь», ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом».

Вся територія області розділена генеральною лінією водорозділу, яка йде із сходу на захід, на два водозбірні басейни – р. Дніпро і Північного Приазов'я. До північної групи водотоків рік Придніпров'я відносяться річки Гайчур, Верхня Терса, Конка, Янчекрак, Карачекрак, Велика Білозерка та ін. До південної групи річок Приазов'я відносяться Великий та Малий Утлюк, Молочна, Берда, Обитічна, Лозоватка, Джебельня, Домузла, Корсак та інші.

Малі та середні річки регіону мають незначне господарське значення. Води їх, головним чином повеневі, затримані у водосховищах та ставках, використовуються в більшій частині для риборозведення, технічного водопостачання, зрошення. За природними показниками мінералізації та вмістом хімічних сполук вода малих та середніх річок області не придатна для питного водопостачання.

Також, територіально нерівномірно розподілені запаси підземних прісних вод, придатних для питного водопостачання. Гідрогеологічні умови формування ресурсів підземних вод в різних частинах області неоднакові. Територія Причорноморського басейну характеризується більш сприятливими умовами і тут кількість попередньо розвіданих підземних вод (ПРПВ) у межах адміністративного району, як правило, наближається або перевищує $100,0 \text{ тис. м}^3/\text{добу}$. На площі Українського басейну гідрогеологічні умови значно гірші, тут є райони з величиною ПРПВ 2,0-13,2 тис. $\text{м}^3/\text{добу}$, а Вільнянський і Запорізький райони їх зовсім не мають. Найбільше розвідано і затверджено запасів підземних вод у Мелітопольському ($60,0 \text{ тис. м}^3/\text{добу}$) та Кам'янсько-Дніпровському ($70,5 \text{ тис. м}^3/\text{добу}$)

районах. В інших районах їх величина змінюється від 5,4 тис. м³/добу до 39,9 тис. м³/добу. Дев'ять районів області з двадцяти не мають експлуатаційних запасів [8].

Запорізький регіон має дефіцит гідроресурсів, що стримує певним чином розвиток туристичної діяльності. Розвиток господарського комплексу на фоні надзвичайно нерівномірного розподілу водних ресурсів спричинив гостру проблему питного і промислового водозабезпечення, покриття їх дефіциту вирішується за рахунок перекидання стоку р. Дніпро магістральними каналами та водогонами.

Крім того, р. Дніпро використовується як транспортна артерія й цінний курортний, туристичний і екскурсійний ресурс.

Отже, у Запорізькому регіоні на частині річок і озер можливий розвиток різних видів водного туризму і мережі яхт-клубів, екскурсійної діяльності, але більшість з них не задіяні в туристичній діяльності, у зв'язку з тим, що влітку вони місцями пересихають, для них характерне снігове живлення, яскраво виражена весняна повінь, низька межень, така, що переривається невисокими зливовими паводками, русла звивисті, замулені й заболочені. На території регіону також відчутним є дефіцит питної води й води для господарсько-побутових потреб, що стримує розвиток туризму.

Значний вплив на розвиток туристичної діяльності мають ландшафтні ресурси. Розмаїття природних ландшафтів, сприятливі й комфортні умови, можливість екстриму створюють передумови для розвитку різних видів туризму. Навпаки, одноманітність і непривабливість ландшафтів певних територій стримують розвиток на них туристичної діяльності. До таких територій належить регіон дослідження, який майже весь розташований на рівнині в межах зони справжніх степів і лише по узбережжю Азовського моря, у південно-західній частині, є ділянки спустиненого степу. Кристалічні породи які створюють пороги та водоскиди в руслах річок, а на схилах – химерні скелі, надають ландшафту певну різноманітність, приваблюють туристів.

На сьогодні територія Запорізького регіону майже вся розорена (81,8% всієї площі займають сільськогосподарські угіддя). Невеликі ділянки цілинних земель збереглися лише на непридатних для обробки заплавах і схилах річкових долин, ярів і балок.

Зону справжніх степів поділяють на дві підзони: різнотравно-типчакowo-ковилових і типчакowo-ковилових. На території Запорізького краю межа між цими підзонами проходить від м. Запоріжжя у напрямку м. Оріхова і далі через верхів'я р. Молочної, огинаючи з заходу й півдня Приазовську височину, до села Луначарського на березі Азовського моря.

Для рослинного покриву характерні такі злакові рослини, як пірчаста й волосиста ковила, типчак-тонконіг, костер безостий, пирій повзучий і сизий та інші. Серед бобових трапляються конюшина альпійська, люцерна серопоподібна й хмелеподібна, молочай, шавлія, астрагал пухнастоквітковий, подорожник, волошки. Серед різнотрав'я поширені кермеки, ферула, бедринець, ромашка, з ефемерів – тюльпани, ряска, гусяча цибулька та ін., що створює розмаїття степу й тим самим впливає на атрактивність території Запорізького краю.

Загальна площа лісового фонду регіону становить 118,9 тис. га. Ліси регіону характеризуються відносно невисокою продуктивністю. Лісистість з урахуванням полезахисних лісових смуг дорівнює лише 4,04% при загальній по Україні – 15,9% (науково обґрунтована оптимальна лісистість для території Запорізького регіону – 5%) [5].

Як відомо, ступінь лісистості є основним критерієм забезпечення відновлення та підтримки екологічної рівноваги території. Ліси області штучного походження, невеликі ділянки різноманітної конфігурації, розташовані по ярам і балкам, берегах рік, ставків та залишки природних плавневих лісів на островах та берегах ріки Дніпро в Каховському водосховищі. Ліси Запорізького регіону виконують переважно природоохоронні функції (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші), мають обмежене експлуатаційне значення. Основними лісоутворюючими породами є акація біла, сосна кримська, дуб звичайний.

Використання лісів у туристичній діяльності, передовсім пов'язане зі спортивним мисливством. Загальна площа мисливських угідь Запорізького регіону складає - 22133,08 тис. га, з них: площа не наданих у користування угідь - 407,198 тис. га; площа мисливських угідь наданих у користування по області складає - 2126,541 тис. га [8].

Мисливське господарство регіону дослідження представлене 35 користувачами мисливських угідь (всі юридичні особи) з них: Українське товариство мисливців і рибалок - 18 користувачів угідь; Держагентства лісового господарства України - 7 користувачів угідь; Товариство воєнних мисливців і рибалок - 1 користувач мисливських угідь; інші господарства - 9 користувачів угідь [8].

Кількість мисливських тварин в Запорізького регіону дорівнює - 1,8 тис. голів копитних тварин; - 118,8 тис. голів хутрових звірів та - 367,1 тис. шт.. перната дичина [9].

Видовий склад тваринного світу Запорізького регіону не відрізняється різноманітністю. Найбільший інтерес викликають мисливсько-промислові тварини, птахи і риби.

До мисливсько-промислових належать хутрові тварини та копитні, наприклад: олень благородний, косуля, лань, дикий кабан, муфлон, лисиця, вовк, заєць-русак, куниця, єнотоподібний собака. У заплавах рік Конки, Молочної, у плавнях Дніпра та Каховського водосховища водяться норка звичайна та ондатра. Серед птахів поширені: крижні, чирки, сірі куріпки, перепели, зозуля, сіра галка, коноплянка, зяблик, сорокопуд, дрізд, сорока, соловей, сова, синиця, ластівка, грак, галка, шпак. Наявність великої кількості водно-болотних угідь дає змогу існувати різним видам качок, куликів. В угіддях регіону можна побачити лебедя-шипуну, білолобого й сірого гусаків, лиску, фазана, сіру куріпку, перепілку та інших птахів.

Видове різноманіття птахів на терені регіону дослідження утримується завдяки мігруючих та зимуючих видів з інших географічних регіонів Європи та Азії. Натомість чисельність місцевих (локальних) видів поступово зменшується. Це стосується куріпок, сірої гуски, крижня, чирянки, степового журавля, дрохви та практично всіх видів куликів, з яких переважна більшість охороняється Бернською Конвенцією або занесена до Червоної книги України. Така ситуація є результатом помилок у природокористуванні луками, заплавами малих і середніх річок, лиманами. Тому процеси формування екомережі та встановлення в природі меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду, потребують сьогодні активізації [7, 8].

Серед плазунів поширені ящірки, вужі, степові полози, степова гадюка. Чимало в регіоні і комах, серед яких є і кровососи, що переносять збудників інфекційних захворювань. Тому особливості регіону необхідно враховувати під час організації туристичної діяльності.

Основні рибальські місця - це Азовське море, р. Дніпро та її водосховища (Каховське та Дніпровське), малі річки та ставки Запорізького регіону.

Азовське море відзначається багатством і різноманітністю видового складу риб, основними представниками якого є бички (кругляк, піщаник, мартовик), камбала-глоса, кефаль, тарань, селява, скумбрія.

Основними видами іхтіофауни водосховищ є сазан, щука, судак, лящ, сом, берш, плітка, головень, лин, карась, окунь, краснопірка, синець, чехоня, плоскирка, верховодка, тюлька, верхівка. Вилов усіх видів риби, за винятком рослиноїдних (білий і строкатий товстолобики, амур білий), лімітується. На малих річках об'єктами рибальства є окунь, піскарі, щуки, у ставках - карп.

Отже, флора і фауна в межах Запорізького регіону не відрізняється великою різноманітністю, але на основі наявних її представників можна організувати такі види туристичних занять, як спортивне полювання та рибальство.

Вагоме значення для організації та здійснення туристичної діяльності в Запорізькому регіоні мають території та об'єкти природно-заповідного фонду. На території регіону розташовано 332 території природно-заповідного фонду загальною площею понад 122 тис. га, з них 23 загальнодержавного значення та 308 місцевого значення. Відсоток заповідності

по регіону становить 4,53 %. За 2013 рік створено 15 нових територій природно-заповідного фонду на загальну площу майже 1200 га [7, 8].

В Запорізькому регіоні створено 2 національних природних парків - «Великий Луг» та Приазовський. У 2006 р. в межах Василівського району Запорізької області створений національний природний парк «Великий Луг» (загальна площа становить 16756 га) з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природно-ландшафтних та історико-культурних комплексів степової зони, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Парк створено на базі регіонального ландшафтного парку «Панай». Природоохоронна територія розташована за 15-18 км на південь від міста Запоріжжя, в межах заплавної тераси Дніпра, яка сильно розширюється і сягає понад 20 км по профілю Біленьке - Василівка (північно-східна частина Каховського водосховища). Це величезне розширення заплави (близько 80 тис. га), що між Дніпром і його притокою р. Кінською, здавна називалось у народі «Кінські плавні» або «Великий Луг». Нині ця територія майже повністю затоплена водами Каховського водосховища. Залишки її природних комплексів збереглися вздовж берегової смуги - по балках, що простяглися вздовж усього узбережжю, і на островах, які утворились 1956 р. після заповнення водосховища.

Національний природний парк «Великий Луг» є ключовим ядром в Придніпровському коридорі. До складу коридору також входять території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення - «Великі та Малі кучугури», «Крутосхили Каховського водосховища», «Дніпровські пороги».

У 2010 р. у межах Мелітопольського, Якимівського, Приазовського, і Бердянського районів, а також міст Бердянськ та Мелітополь, в акваторіях Утлюцького та Молочного лиманів та шельфові зоні Азовського моря створено національний природний парк «Приазовський» (загальна площа якого становить - 78126,92 га) з метою збереження, відтворення і раціонального використання типових та унікальних степових і водних природних комплексів північно-західного узбережжя Азовського моря, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення. Приазовський національний природний парк є ключовим ядром в Азово-Чорноморському коридорі. Основними територіями екологічного коридору є заказники - «Сивашик», «Молочний лиман», «Коса Обитічна», «Заплава річки Берда». Парк поєднав між собою ключові території екологічного коридору між суміжними адміністративними територіями Херсонської та Донецької області.

На території регіону дослідження функціонує філія Українського державного степового заповідника «Кам'яні могили», який користується популярністю для організації туристичної діяльності. Загальна площа природного заповідника 465 га, з них 100 га в Запорізькій, а 356 га - у Донецькій областях. Заповідник розташований на сході області (Куйбишевський та Розівський райони) в межах Приазовської височини. «Кам'яні могили» комплексний за своїми природними цінностями об'єкт, який знаходиться під охороною. Він представляє в мініатюрі гірську країну, яка утворена вихідами стародавніх докембрійських гранітів, що простягаються у виді двох високих рівнобіжних гряд із численними гротами, нішами і т.п. Заповідник є зразком розвитку природних процесів в умовах степової зони та характеризується складним комплексом умов існування: вік, топографія, ступінь денудації, інтенсивність антропогенного впливу.

Різноманітна й унікальна флора і тваринний світ заповідника. Тут на невеличкій ділянці налічується понад 500 видів рослин. Це представники цілинних різнотравно-типчакково-ковильних і кам'янистих степів, фітоценозів гранітних скель і т.п. Своєрідність і оригінальність флорі надають численні ендемічні і реліктові рослини (вушанка гранітна, авринія скельна й ін.). Цей заповідник єдине місце на Землі, де на гранітах зустрічаються деревій голий і волошка ложно-бледночешуйчата. Різноманітний і цікавий тваринний світ заповідника, який представлений численними видами птахів, гризунів і інших типових мешканців степу.

Зазначені установи природно-заповідного фонду є ключовими ядрами структурних елементів національної екомережі. Найпріоритетнішими для створення у межах Запорізької області є Придніпровський та Азово-Чорноморський екологічні коридори.

У Запорізькому краї важливими елементами у загальній структурі екомережі регіонального та загальноєвропейського рівнів становлять 5 водно-болотних угідь міжнародного значення – «Молочний лиман», «Коса Обитічна та затока Обитічна», «Гирло р. Берди, коса Бердянська та затока Бердянська», «Архіпелаг Великі і Малі Кучугури» та «Заплава Сім Маяків». Загальна площа водно-болотних угідь області складає 36014,25 га.

Території водно-болотних угідь входять до складу одного з широтних екологічних коридорів України – приморсько-степового, який простягається від Дунаю та Дністра на заході до Дону на сході вздовж морського узбережжя Азовського і Чорного морів, охоплюючи приморські частини Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей. На територіях водно-болотних угідь - «Молочного лиману» та «Гирло р. Берди, коса Бердянська та затока Бердянська» знаходяться такі значущі природні комплекси екологічного коридору, як залишки цілинних земель, літоральні і аквальні комплекси лиманів та Азовського моря, гирла малих степових річок, плавневі та галофітні ценози [8].

В межах територій водно-болотних угідь розташовані території об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. А саме – заказники «Коса Обитічна», «Молочний лиман», «Заплава р. Берда», «Великі та Малі Кучугури», Приазовський національний природний парк, національний природний парк «Великий Луг».

У 1995 р. на території Запорізької області створено 3 водно-болотних угіддя міжнародного значення «Молочний лиман», «Коса Обитічна та затока Обитічна», «Гирло р. Берди, коса Бердянська та затока Бердянська» [8].

У 2011 р. двом новим територіям у Василівському районі було надано статус водно-болотних угідь міжнародного значення: «Архіпелаг Великі і Малі Кучугури» площею 7674,25 га та «Заплава Сім Маяків» площею 2140 га. Новостворені ВБУ знаходяться в межах національного природного парку «Великий Луг» [8].

Природоохоронні території розподілені нерівномірно по території Запорізького регіону, а отже і по адміністративних районах, окрім того площі, які вони займають різноманітні. В регіоні продовжується робота щодо створення нових, та розширення наявних територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого і загальнодержавного значення, площею біля 1 тис. га. До районів, які мають статус природоохоронних територій державного значення належать: Бердянський, Василівський, Вільнянський, Гуляйпільський, Запорізький, Мелітопольський, Приазовський, Приморський, Куйбишевський, Якимівський.

Необхідно зазначити, що гальмує розвиток туристичної діяльності у Запорізькому регіоні й екологічна ситуація. Стан довкілля в регіоні визначається високим рівнем розвитку індустріального комплексу, зокрема ресурсо- та енергоємних галузей.

Регіон належить до найбільш техногенно навантажених територій України [7].

Найгострішими проблемами в Запорізькому регіоні є інтенсивне забруднення поверхневих і підземних вод, повітря та земель внаслідок господарської діяльності, накопичення у великих обсягах промислових і побутових відходів.

До цих чинників останнім часом додається ускладнення ситуації через підтоплення територій, розвиток небезпечних геологічних процесів, а також інші негативні явища природного й техногенного походження. Високе техногенне навантаження негативно впливає на збереження біорізноманіття і природних ландшафтів, на місця існування біологічних видів і, загалом, на створення безпечного й привабливого середовища для розвитку туристичної діяльності.

Великої шкоди завдає берегова абразія, яка призводить до втрати цінних прибережних земель, які є провідним туристичним ресурсом регіону. Берегової абразії найбільш зазнають узбережжя Азовського моря та береги р. Дніпра.

Така екологічна ситуація потребує нових підходів щодо її поліпшення шляхом наближення економіки до екології, переходу до системних методів вивчення екологічних проблем, раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля та ін.

Висновки. Проаналізувавши природні особливості території Запорізького регіону, доходимо загального висновку, що одні природні туристичні ресурси – клімат, бальнеологічні, грязьові, біологічні ресурси сприяють розвитку туристичної діяльності, а інші - рельєф, пейзажна одноманітність, дефіцит питної води, низький коефіцієнт атрактивності - стримують її.

Отже, важливим є питання раціонального використання природних ресурсів у процесі соціально-економічного розвитку регіону дослідження, інвестиційної привабливості, відновлення культурної спадщини та, насамперед, економічного освоєння даних ресурсів у майбутньому. Вони сприятимуть відновленню фізичних і духовних сил людини, її працездатності й здоров'я й за сучасної і перспективної структури туристичного обслуговування та техніко-економічних можливостей можуть бути задіяні у прямому чи опосередкованому споживанні туристичних послуг і виробництві туристичного продукту.

Зменшення техногенного навантаження на довкілля й створення різноманітної інформаційної туристичної інфраструктури може збільшити потік українських і іноземних туристів та екскурсантів до регіону, що суттєво впливатиме на розвиток таких секторів економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво та ін.

Список літератури:

1. Атлас Запорізької області. – К. : Головне управління геодезії, картографії та кадастру при кабінеті Міністрів України, 1997. – 48 с.
2. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : [підруч.] / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
3. Сорокіна Н. С. Лікувальні мінеральні води Приазов'я / Н. С. Сорокіна // Природа та господарство північного Приазов'я : зб. наук. праць. – Мелітополь, 1993. – С. 46–48.
4. Сорокіна Н.С. Определение рекреационных возможностей Азовского побережья в пределах Запорожской области / Н.С. Сорокіна, М.Д. Торбунова, А.В. Левада, Н.Н. Стецишин // Проблеми раціонального використання природно-ресурсного потенціалу Українського Приазов'я і суміжних територій : зб. наук. праць. – Мелітополь, 1995. – С. 84-86.
5. <http://les.zp.ua/lisy/>
6. <http://pandia.org/text/79/483/19128.php>
7. <http://www.menr.gov.ua>
8. <http://zdn.gov.ua/view/stan-vodnih-resursivzaporizkoi-oblasti.html>
9. http://www.zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/obl_2013.pdf146